

I

LA FANTASIA

[14] La fantasia és un gènere que conté dues espècies, és a dir, la natural i la moral.²⁰ La moral, al seu torn, es divideix en dues, la fantasia recta o adequada i la fantasia desviada o inadequada. La fantasia natural la constitueixen les espècies que l'intel·lecte extreu dels sentits i de la imaginació per tal d'arribar al coneixement.²¹ La fantasia recta i assenyada és aquella que fa que l'home esdevingui just i prudent i cultivi les altres virtuts. La fantasia desviada i errònia és aquella per la qual l'intel·lecte habitua el seu entendre amb hàbits viciosos, no pas vertaders, sinó falsos.²²

[15] El clergue diu a Ramon: —Heu treballat llargament, segons expliqueu, i el que heu aconseguit és ben poc, gairebé res. Això sol fa prou evident que sou un fantàstic, perquè no heu sabut dur a terme el que desitjàveu, i també perquè no pareu de treballar i mai no aconseguiu el vostre objectiu. Si fóssiu assenyat, abandonaríeu el camí que heu emprès, i us dedicaríeu a alguna altra cosa. Jo, en canvi, sóc assenyat i ho he estat sempre, ja que en poc temps he adquirit els honors que us acabo d'explicar.²³

²⁰ Per a les diverses accepcions del terme, cf. la Introducció, pp. 48-49.

²¹ Amb el terme «fantasia» Llull designa ara el conjunt dels «fantasmes» (*phantasmata*) o impressions sensibles amb què opera la facultat de la imaginació un cop han estat recompostes pel «sentit comú». El coneixement animal s'atura aquí, però l'intel·lecte humà, segons Llull, «s'eleva» pel damunt de la fantasia cap al coneixement de les nocions superiors que mai no han estat percebudes pels sentits.

²² La intenció moral de la fantasia, entesa com el primer esglaó sensible i imaginatiu del coneixement, esdevé el «principi» que ha de regir la disputa sobre el primer tema del diàleg (cf. n. 14).

²³ Pere compara la sensatesa amb l'eficàcia i la rapidesa en l'obtenció dels resultats (cf. la «comparació errònia» del § 16).

[16] Ait Raimundus: —Secundum dispositionem materiae agit forma. Et quia mundanus es, ad impetranda bona mundana multos coadiutores mundanos reperisti. Ego autem solus relinquo, nam quasi nullus bonum publicum curat. Et ideo percipio, quod tu phantasticus sis, quia phantasticam comparationem feceris, et quod tu pariter inconstans sis, quia tale consilium mihi dederis.

[17] Ait clericus: —In Deo non sunt nisi duo actus, intelligere scilicet et amare. Et quod in Deo multo plures actus sint, ponis, scilicet bonificare, magnificare, aeternare, possificare; quoniam Deus non se ipsum bonificat, cum sit bonus, neque magnificat, cum sit magnus, sed se ipsum intelligit, cum sit intelligibilis, et se diligit, cum sit amabilis, et quia consideras in Deo plures actus quam duos, merito es phantasticus.

[18] Ait Raimundus: —Clerice, tu de Deo phantasiaris quoad intellectum habentem in se correlativa, ut puta intelligentem,

[16] Diu Ramon: —La forma actua segons la disposició de la matèria.²⁴ I com que sou mundà, heu trobat molta gent mundana disposada a ajudar-vos. Jo, en canvi, em quedo sol, perquè gairebé ningú no té cura del bé públic. I per això m'adono que sou un fantàstic, perquè heu fet una comparació errònia; i també sou un inconsistent, ja que m'heu donat aquest consell.²⁵

[17] Diu el clergue: —En Déu només hi ha dos actes, és a dir entendre i estimar. Però vós sosteniu que en Déu hi ha molts actes, tals com bonificar, magnificar, eternar, possificar.²⁶ Ara bé, com que Déu no es bonifica ell mateix perquè és bo, ni es magnifica ell mateix perquè és gran, sinó que s'entén ell mateix perquè és intel·ligible i s'estima ell mateix perquè és amable, com que considereu que en Déu hi ha més actes que no pas dos, clarament sou un fantàstic.²⁷

[18] Diu Ramon: —Clergue, sobre Déu vós fantasieu²⁸ que el seu enteniment està constituït pels principis correlatius, és a dir

²⁴ Es refereix a la disposició mundana profundament arrelada en els hàbits de Pere; la seva «matèria» moral condiciona el seu actuar («forma»).

²⁵ El mot llatí *inconstantia* no sols significa la no perdurabilitat en el temps, sinó també la incoherència o inconsistència interna; per això hem traduït «inconstans», que qualifica Pere, per «inconsistent». Cf. el § 12, on Ramon expressa el propòsit de mantenir-se fidel al seu programa fins a la mort.

²⁶ Pere utilitza una sufixació correlativa construïda a partir de l'infinitiu *posse* («poder»). El *GGL* (s. v.) en recull diversos exemples dels *Proverbis de Ramon*, de l'*Arbre de ciència* i del *Llibre d'intenció*. A *La ciutat del món* es despleguen els correlatius de les dignitats en grau superlatiu (cf. el Quadre 3 de la Introducció).

²⁷ Que en Déu només hi ha dues dignitats, enteniment i voluntat —amb els actes corresponents—, és una doctrina que el text de la miniatura 8 del *Breviculum* (CCCM 77, p. 33) assigna a l'Islam: «Sed quia vos istos actus praedictos duabus solummodo dignitatibus attribuitis, ut iam video, sapientiae videlicet et voluntati...» («Però com que vosaltres atribuïu els actes predits només a dues dignitats, com estic veient, és a dir a l'enteniment i a la voluntat...»). Tanmateix la natura i el nombre de les dignitats que calia atribuir a Déu és una qüestió molt debatuda en els primers tractats de teologia islàmica i mai no es va resoldre definitivament; cf. LOUIS GARDET i MARIE-MARCEL ANAWATI, *Introduction à la théologie musulmane. Essai de théologie comparée* (París: Vrin, 1948), pp. 145-186.

²⁸ En aquest paràgraf «fantasiar» vol dir simplement 'pensar'.

intelligibilem et intelligere; et sic de voluntate quoad amantem, amatum et amare. Et tales relationes ex te formaliter extrahis. Sed quia non phantasiaris ab intra ex tua bonitate bonificantem, bonificatum et bonificare, et ita de aliis, ignoras actus bonitatis, magnitudinis et potestatis. Et ideo phantasticus es. Et nonne cognoscis, quod Deus Pater producit de sua bonitate bonum Filium bonificando, et Pater et Filius simul de se ipsis spirant bonum Spiritum spirando? Immo dico tibi, quod phantasiando homo debet attribuere cuilibet divinae rationi actum secundarium, ut omnes sint aequales per existere et agere intrinsece. Aliter divinus intellectus et divina voluntas essent superius, et aliae divinae rationes inferius, quod est impossibile. Iterum dico tibi, quoniam per idipsum quod quaeque divina ratio habet suum proprium actum, est ratio realis, sine quo ipsa esset figmentum. Adhuc adiicio, quia per hoc, quod habent secundos actus et aequaliter, posse probari divinam trinitatem; et hoc in plerisque libris, quos iam feci, apertius probavi.

[19] Ait clericus: —Raimunde, te *Artem generalem* ad omnes quaestiones solvendas, ipsam ad omnes scientias applicando, fecisse intellexi. Et quia hoc dicis, phantasticus es, cum omnis scientia sua propria habeat principia.

[20] Ait Raimundus: —*Ars generalis* principia habet generalissima, sub quibus aliae scientiae principia habent subalterna. Et ideo quid mirum, si cum tali Arte possint aliarum scientiarum

intel·ligent, intel·ligible i entendre, que també són presents en la voluntat, que es desplega en la tríada amant, amat i amar. Aquestes relacions les podeu extreure formalment de vós mateix. Però com que, partint de la vostra bonesa interna, refuseu fantasiar el bonificant, el bonificat i el bonificar, i igualment els altres principis, ignoreu els actes de la bonesa, de la grandesa i del poder.²⁹ I per això sou fantàstic. Que potser no sabeu que Déu pare produeix de la seva bonesa el Fill bo bonificant, i el Pare i el Fill ensem espirant d'ells mateixos espiren el Sant Esperit? A més, us dic que, quan fantasia, l'home ha d'atribuir un acte secundari a totes les raons divines, per tal que totes siguin intrínsecament iguals quant a l'existència i a l'actuació.³⁰ Altrament l'intel·lecte diví i la voluntat divina serien superiors i les altres raons divines inferiors, cosa que és impossible. Us torno a dir, doncs, que cada raó divina, pel fet de tenir el seu propi acte, és una raó real, i si no el tingués ella mateixa seria una ficció. D'altra banda afegeixo que, precisament perquè tenen uns segons actes que són equiparables, es pot provar la Trinitat divina, tal com ho he mostrat més detalladament en molts llibres que he escrit.³¹

[19] Diu el clergue: —Ramon, tinc entès que heu fet una *Art general* per a resoldre totes les qüestions, i aplicable a totes les ciències. Pretendre-ho és propi d'un fantàstic, perquè cada ciència té els seus propis principis.

[20] Diu Ramon: —L'*Art general* té uns principis generalíssims, per sota dels quals les altres arts tenen principis subalternats. Què té d'estrany, doncs, que amb aquesta Art es puguin resoldre

²⁹ Llull acusa Pere d'ignorar la vertadera natura de l'essència divina que es desplega en els principis correlatius de les seves dignitats (la bonesa, en bonificant, bonificat, bonificar, etc.). Vegeu la Introducció, pp. 30-32.

³⁰ Sobre la noció d'acte segon, cf. la Introducció, nota 41, i *infra*, nota 31.

³¹ Ramon considera que Pere pensa malament i que és boig, perquè ni posseeix la doctrina de les dignitats divines, ni sap que és l'«acte secundari» allò que els permet ser iguals entre elles en l'essència de Déu, però diferents en la seva actuació real sobre la creació. A *La ciutat del món* (§ 50) també es considera un error no adoptar la terminologia de l'Art.

solvi quaestiones, cum non de particularibus, sed de universalibus sint scientiae omnes? Et quia talem subordinationem ignoras, phantasticus es.

[21] Dicit clericus: —Raimunde, intellexi te cum magistris artium parisiensibus disputasse et cum tua philosophia, si philosophia dici potest, eos concludere intendisse. Ex quo evidenter apparet, quod non modo phantasticus sis, immo vero sis insanus, cum ipsi tanta turba sint, tu autem sis solus.

[22] Ait Raimundus: —Clerice, verum est me cum ipsis Parisii disputasse. Sed disputatio quandoque procedit secundum opiniones, quandoque secundum certitudinem sive quoad rem. Parisiense autem studium quasi in opinionibus versum est. Ego vero non disputo, nisi secundum modum intelligendi et quoad rem, cum intelligibile sit obiectum philosophiae. Et quia me increpas et nescis disputare neque modum disputandi intelligis, phantasticus es.

[23] Ait clericus: —Intellexi te dicere, fidem esse probabilem. Et ideo phantasticus es, quoniam de Deo nihil est demonstrabile, cum non habeat supra se causam, et etiam quia non sit quid definibile. Iterum, si fides esset demonstrabilis, amitteretur meritum, sicut dictum est, quoniam «fides non habet meritum, cui humana ratio praebuit experimentum.»

les qüestions de les altres ciències, si totes les ciències tracten d'allò que és universal i no pas d'allò que és particular? Com que ignoreu aquesta subordinació, sou un fantàstic.³²

[21] Diu el clergue: —Ramon, sé que heu disputat amb els mestres d'arts de París i que heu pretès de rebatre'ls amb la vostra filosofia, si és que se'n pot dir filosofia. D'això se segueix clarament que no solament sou un fantàstic, sinó un autèntic pertorbat, ja que ells són molts i vós, en canvi, un de sol.

[22] Diu Ramon: —Clergue, és veritat que he disputat amb ells a París. Tanmateix, tant podem disputar tenint en compte les opinions com guiant-nos per les certes i atenint-nos a les coses. I, ben mirat, l'estudi parisenc tendeix a decantar-se per les opinions. Jo, en canvi, només disputo segons el mode d'intel·lecció i atenent-me a les coses, ja que l'objecte de la filosofia és allò que ens és intel·ligible. I com que m'ataqueu i no sabeu disputar, ni enteneu com cal disputar, sou un fantàstic.³³

[23] Diu el clergue: —Us he sentit dir que la fe es pot provar. Això us converteix en un fantàstic, perquè de Déu no es pot demostrar res, perquè no té cap causa per sobre d'ell ni el podem definir. A més, si la fe fos demostrable, es perdria el mèrit, com ha estat dit, ja que «la fe no té mèrit quan la raó humana li ofereix una comprovació».³⁴

³² L'Art de Ramon està construïda en contra de la teoria d'Aristòtil i de l'escolàstica del segle XIII, segons la qual cada ciència té uns principis propis que fan impossible una ciència universal. Cf. JOSEP MARIA RUIZ SIMON, *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència* (Barcelona: Quaderns Crema, 1999), pp. 63-93 i 416-422.

³³ Pere incideix de nou en la ineficàcia de Ramon, que lluita sol contra tothom. Ramon considera «opinions» les posicions filosòfiques que neguen la capacitat de l'intel·lecte (individual) humà d'eivar-se per il·luminació més enllà dels sentits i de la imaginació per atènyer el coneixement ple de les essències de les coses.

³⁴ Aquesta autoritat de Gregori el Gran (*Homiliae in Evangelia*, 26, PL 76, 1197) és una de les poquíssimes del repertori de Ramon; cf. ANTHONY BONNER, «Reducere auctoritates ad necessarias rationes», dins *Actes de les Jornades Internacionals Lul·lianes «Ramon Llull al segle XXI»*. Palma de

[24] Ait Raimundus: —Concedo, quod Deus non est demonstrabilis per causas, sed est demonstrabilis per aequipollentiam suarum dignitatum. Et quando dicis, si esset demonstrabilis, amitteretur meritum, istam refuto quoad experientiam superiorem extra sensum et imaginationem factam. Experientias autem inferiores non sunt de genere fidei, cum sint de genere sensus et imaginationis obiective. Et quia iudicas, quod ignoras, ideo phantasticus es.

[25] Ait clericus: —Raimunde, intellectus humanus duos actus habet, credere scilicet et intelligere. Et sic necessario sequitur, quod, si intelligit, non credit, et e converso. Et quia tu dicis intellectum sub habitu fidei posse intelligere, falsum dicis et phantasiaris, quod non est possibile.

[24] Diu Ramon: —Us concedeixo que Déu no sigui demostrable per cap causa, però és demostrable per l'equipol·lència de les seves dignitats.³⁵ I quan dieu que si fos demostrable deixaria d'haver-hi mèrit, us ho refuto perquè es tracta d'una experiència superior, que ultrapassa els sentits i la imaginació. Les experiències inferiors, en efecte, no són del gènere de la fe, ja que objectivament pertanyen al gènere dels sentits i de la imaginació. Vós jutgeu allò que ignoreu, per això sou un fantàstic.

[25] Diu el clergue: —Ramon, l'intel·lecte humà té dos actes, creure i entendre.³⁶ Se'n segueix, doncs, necessàriament, que si entén no creu i a l'inrevés. Així, com que vós dieu que l'intel·lecte pot entendre guiat per l'hàbit de la fe,³⁷ dieu una falsedat i penseu una cosa impossible.

Mallorca, 2004 (Barcelona – Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears, 2005), Col·lecció Blaquerna, 5, p. 47. La lesió del *meritum fidei* a causa de les proves racionals dels articles de la fe és un motiu recurrent en Llull, inseparable de la seva voluntat de demostrar artísticament o lògicament el articles de la fe.

³⁵ La mútua predicabilitat de les dignitats, que depèn del fet que són idèntiques o equipol·lents en l'essència divina, és el punt de partida de la demostració lul·liana de la trinitat i dels altres articles de la fe; cf. la Introducció, pp. 25-27.

³⁶ Si la fe i la raó s'exclouen mútuament, la fe no es pot provar. Es tracta d'un «error» que es combat des del pròleg del *Liber reprobationis aliquorum errorum Averrois* (ROL 6 / CCCM 33, p. 288): «Sed quia intellectus noster duos habet actus, unum quidem, quod est intelligere, alterum vero, quod credere nuncupatur...» («Però com que el nostre intel·lecte té dos actes, l'un és entendre i l'altre s'anomena creure...»).

³⁷ L'expressió *habitus fidei*, incorporada en la teologia medieval de resultes de la recepció d'Aristòtil, significa l'arrelament de la fe en el psiquisme humà, que permet de fer actes intel·lectuals superiors a les seves forces; cf. SANT BONAVENTURA, *Commentaria in libros sententiarum*, proem., q. 1, concl. 5-6 (ed. Quaracchi, I, p. 8): «Credibile, secundum quod habet in se obiectum rationis primae veritatis, cui fides assentit propter se et super omnia, pertinet ad habitum fidei» («Pertany a l'hàbit de la fe allò creïble perquè té en si l'objecte de raó de la veritat primera, al qual la fe assenteix per ella mateixa i per damunt de totes les coses»).

[26] Ait Raimundus: —In pluribus locis monstravi intellectum sub habitu fidei posse intelligere, suo quidem intelligere existente inferiore et suo credere superiore, sicut oleum supernatans aquae. Et numquid scis Isaiam dixisse: «Nisi credideritis, non intelligetis»? Averroista item dicit secundum modum intelligendi fidem catholicam esse impossibilem, verum tamen esse credibilem. Et tu eodem modo ponis; et ideo, sicut ipse, et tu phantasticus es.

[26] Diu Ramon: —He mostrat en molts llocs que l'intel·lecte pot entendre a partir de l'hàbit de la fe, amb el seu acte d'entendre situat a sota i amb el seu acte de creure a sobre, com l'oli que sura pel damunt de l'aigua. Que no sabeu que Isaïes va dir «si no creieu no entendreu»?³⁸ L'averroïsta també diu que la fe catòlica no és intel·ligible, però que, tanmateix, és creïble. I vós, que suposeu la mateixa cosa, sou un fantàstic igual com ell.

³⁸ L'analogia amb l'oli que sura sobre l'aigua i el versicle d'Isaïes 7, 9 (segons el text bíblic de la *Vetus Latina*; cf. TERESA SOLÀ SIMON, «Nisi crederitis non intelligetis». Lectura d'Is 7, 9 per Ramon Llull», *ATCA*, 22 (2003), 579-595) són dos llocs comuns lul·lians que tipifiquen les relacions entre creure i entendre: vegeu CARRERAS, I, pp. 514-523, i EUSEBI COLOMER, *El pensament als Països Catalans durant l'Edat Mitjana i el Renaixement* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997), pp. 145-151. Dues mostres: «Et sic fides ascendit super intellectum, sicut oleum superascendit ad aquam» («I així la fe puja per damunt de l'intel·lecte, com l'oli sobre l'aigua»), *Ars generalis ultima*, 9.9.5 (ROL 14 / CCCM 75, p. 276); «Tantum, quantum ipsum intelligere ascendit ad obiectum superius, tanto magis ascendit credere super ipsum, sicut oleum super aquam; quoniam quanto plus aqua ascendit, tanto plus oleum ascendit super ipsam» («Així com el propi entendre puja a l'objecte superior, així puja molt més el creure per sobre d'ell, com l'oli sobre l'aigua, perquè com més puja l'aigua, més puja l'oli pel damunt»), *Liber lamentationis Philosophiae*, 3 (ROL 7 / CCCM 32, p. 100). Dos dels molts llocs on Llull havia demostrat els articles de la fe són el *Liber in quo declaratur quod fides sancta catholica est magis probabilis quam improbabilis* (ROL 6 / CCCM 33, pp. 319-373) i la *Disputatio fidei et intellectus* (ROL 23 / CCCM 115, pp. 213-279).